

H E L E N
R A P A P O R T

Trka za
spasenje
ROMANOVA

Prevela
Dubravka Srečković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Helen Rappaport

THE RACE TO SAVE THE ROMANOVS

Copyright © Helen Rappaport 2018

Translation copyright © 2019 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*U spomen na moje roditelje
Keneta i Meri Ver*

Za monarha nema gore kazne nego da izgubi ljubav svog naroda. To će teško razumeti svako sem onog ko je to proživio.

Kralj Alfonso Španski, u izgnanstvu, 1933.

Sa sobom su povukli i srušili čitav naš svet [...]. Svi kažu: kakva strašna kazna!, ali ja kažem da to nije kazna, već čisto logičan ishod lično njihovih postupaka. Istovetno kao da su uzeli šibicu i sami sebi zapalili odeću.

Velika kneginja Viktorija Fjodorovna
svojoj sestri Mariji, kraljici Rumunije,
Petrograd, 10. mart 1917.

Još otad [1918] proganja me pomisao da bih, da sam se mogao duže ubeđivati sa tim Uralskim sovjetom, možda uspeo da spasem rusku vladarsku porodicu.

Ser Tomas Preston, bivši britanski konzul
u Jekaterinburgu, pismo *Spektejtoru*,
11. mart 1972.

Sadržaj

Porodično stablo	10
Glosar imena	13
Umesto početka	25
1. Srećne porodice	33
2. „Neka katastrofa vreba u tami“	56
3. „Uzrok svemu tome je Aliko, a Niki je bio slabić“	81
4. „Kralj je sa svakim danom sve zabrinutiji“	103
5. „Do luke Romanov murmanskog prugom“	127
6. „Neću mira imati dok ne budu živi i zdravi izvan Rusije“	143
7. „Mirisala je na neki Dimin roman“	169
8. „Molim vas, ne pominjite moje ime“	195
9. „Radije bih umrla u Rusiji nego da me spasu Nemci“	221
10. „Prtljag će biti sve vreme u najvećoj opasnosti“	246
11. „Čekajte zvižduk oko ponoći“	273
12. „Previše je to jezivo i bezdušno“	297
13. „Ona sirota nevina deca“	320
14. „Njegovom veličanstvu bi bilo mnogo draže da se ništa [...] ne objavljuje“	338
Postskriptum: „Niko nije kriv“?	367
Izjave zahvalnosti	375
Napomene	383
Bibliografija	437

Umesto početka

Nakon objavljivanja dveju knjiga o poslednjoj ruskoj carskoj porodici 2008. i 2014, jedne knjige o Lenjinu 2009. i jedne o ruskoj revoluciji 2016, uistinu sam mislila da sam stigla do kraja svoje pisane ljubavne veze s Romanovima i Rusijom. Činilo mi se da sam iscrpla sve što sam imala da kažem na tu temu. Nameravala sam da se nadalje, kao pisac, držim bliže rodnoj zemlji i vratim se mojoj drugoj ljubavi, viktoriјancima.

Ali nešto mi uporno nije dalo mira. Romanovi nisu hteli da me puste.

Romanovi. Rusija. Revolucija. Te tri zavodljive reči uvukle su toliko nas u tragičnu priču o poslednjoj ruskoj carskoj porodici za ovih preko sto godina od njihove smrti. One nagoveštavaju jednu grandioznost koja je u mnogo čemu potpuno suprotna toj pravoj porodici – koliko god vladarskoj – koja se nalazi u jezgru svega. Šta je to što nas toliko beskrajno opčinjava u caru Nikolaju II, njegovoj supruzi Aleksandri i njihovo petoro dece – Olgi, Tatјani, Mariji, Anastasiji i Alekseju? Uprkos tome

što predstavljaju apoteozu tristagodišnje dinastičke vladavine Romanova u Rusiji – kao i njihovom posedovanju bajoslovnog bogatstva, nepreglednih imanja i bezbrojnih velelepni dvoraca – ne privlači nas ta epska razmera priče o carskoj porodici, već pre ona slika tihe, tople i duboko nerazmetljive porodice čijim članovima ništa nije draže nego da provode vreme u međusobnom društvu, ali će im živote okončati grozno ubistvo.

Mada u uvodnim poglavljima scenu postavljaju roditelji, te ćemo videti i koliko su u mnogom pogledu sami bili kovači svoje nasilne sudbine, njihova deca su ta koja i dan-danas bude u nama žaljenje i čežnju za drugačijim ishodom.

Kao vladari najmoćnijeg carstva na svetu, Nikolaj i Aleksandra su očajnički želeli sina i naslednika. Rođenje četiri kćeri – Olge, Tatjane, Marije i Anastasije – jedne za drugom, između 1895. i 1901, izazvalo je znatan nespokoj javnosti, ali i obilje privatne radosti. Konačni dolazak na svet sina i naslednika romanovskog prestola, malog Alekseja, preokrenuće život ove porodice. Sva njena žiža preusmeriće se na bolešljivog carevića i večitu borbu da se spreče njegovi teški napadi hemofilije, koju mu je i ne znajući prenela majka, a mogla je u svakom trenu usmrtiti „Nadu Rusije“.

S obzirom na toliku pažnju posvećivanu Alekseju, sve manje se zapažaju njegove četiri sestre, koje će postepeno kliznuti u pozadinu kao bezimen kolektiv ljupkih devojaka, naizgled šarmantnih, nekontroverznih – i nezanimljivih. No uprkos tome što neprestano žive u senci sestrinske dužnosti prema bratu i posvećenosti dominantnoj majci-invalidu, sestre Romanove ni slučajno neće izgubiti svoju upečatljivu individualnost. Plemenita i osećajna Olga, koja je volela poeziju ali bila sklona samoposmatranju i promenama raspoloženja, osećala je, kao najstarija, breme odgovornosti da služi kao uzor. Nasuprot njoj, Tatjana nikad nije odavala svoja osećanja; bila je žustra

i sposobna, izuzetno spretna kad nešto stvarno treba obaviti. Ona je posedovala istu opreznu ličnost i uzdržanost kao njena majka, kojoj je bila odana. Marija je bila mila, blaga i puna ljubavi, rođena negovateljica koja voli decu. Ali kao srednje dete bila je podložna izivljavanjima ostalih, naročito četvrte po redu Anastasije. O najmlađoj sestri Romanovoj mnogo je pisano – možda na štetu ostalih sestara – ali ona je bila jedinstven individualac, neobuzdan duh, bujna i ekstrovertna devojčica, dobar zabavljač ljudi i podstrekivač duha. I najzad, bio je tu Aleksej, bistro, radoznalo dete koje je razmazila preterano zaštitnički nastrojena majka – što je podsticalo nastupe ružnog ponašanja – ali kako je rastao, tako je sve više pokazivao visoku inteligenciju i intuiciju, kao i saosećanje prema onima koji poput njega pate zbog rđavog zdravlja.

Taj intimni, izrazito zaštićeni domaći svet koji su stvorili njihovi mama i tata, a u kom je ovo petoro dece tako zadovoljno boravilo sve do izbijanja rata 1914, veoma se razlikovalo od javnog u kom su obitavali Nikolaj i Aleksandra. Već 1917. autokratski car i carica – nekada tako voljeni kao baćuška i matuška nacije – naširoko su osuđivani u revolucionarnoj Rusiji koja se naglo menjala. Zemlju su satrle zloupotrebe starog, represivnog carskog režima, te je sve jači glas nezadovoljstva zahtevao njihovo svrgnuće i uspostavljanje jedne demokratske ustavne vladavine.

U ratnim godinama 1914–1918. deca Romanovih počela su iz prve ruke da uviđaju i na svojoj koži osećaju ružnu istinu o sveopštoj antipatiji usmerenoj na njihove roditelje. Morala su da odrastu brzo – najstarije dve sestre, Olga i Tatjana, obučile su se za medicinske sestre da bi radile u bolnici koju je osnovala njihova majka u Carskom Selu, a svi oni, uključujući i Alekseja, podržavali su dobrotvorne akcije Crvenog krsta, išli u posete bolnicama i uključivali se u druga ratna

pregnuća. No tad se rat survao u revoluciju i kaos; u martu 1917. dotad metaforični kavez koji je štutio decu Romanovih postao je veoma stvaran i zastrašujući. Pala je stara carska vlada – Državna дума – i Nikolaj je bio prisiljen da abdicira. Sada uhapšenici nove Ruske privremene vlade, Romanovi su držani u kućnom pritvoru, najpre u Aleksandrovskom dvorcu od marta do jula 1917, da bi potom bili prebačeni u Tobolsk i tamo ostali od avgusta do aprila 1918, a na kraju poslati u Kuću posebne namene u Jekaterinburgu.

Upravo tu, u tom središtu uralske rudarske industrije u Zapadnom Sibiru, tokom poslednjih devedeset osam dana života, porodica Romanova počela je da sluti zlokobnu promenu u vazduhu. Sve dotad su monotoniju zatočeništva trpeli s mešavinom snažne dosade i staložene pomirenosti sa sudbinom. Ali Boljševička revolucija je bila nadomak završnice igre, a to je značilo samo jedno: brutalan i osvetoljubiv čin kazne biće usmeren na čitavu carsku porodicu. Mora biti da su Nikolaj i Aleksandra osećali da bi revolucija kad-tad mogla sprovesti odmazdu nad njima. Ali ne bi valjda i nad decom?

Nasilna smrt ovih sedam carskih žrtava, uz njihovog doktora i troje vernih slugu, iako nama sada deluje jezivo, u to vreme je brzo pala u zaborav. Hitro ju je progutao mnogo jeziviji vir ljutih borbi i ubistava koji će odneti još jedanaest miliona ruskih života u tim godinama ustanka i građanskog rata 1917–1922.

Pa ipak, uprkos tome, za neke će Romanovi zauvek predstavljati, u istorijskom smislu, simbolične prve žrtve novog sovjetskog režima i jednog sistema koji će ubiti još brojnije milione u predstojećim decenijama staljinističke represije. Tu je, takođe, još jedan element koji održava ovu priču u svesti javnosti: uporan osećaj – često nepotpuno shvaćen – da je regicid, ubistvo kralja ili cara, zapravo ubistvo božjeg pomazanika;

da je regicid čin kojim se prekoračuje granica, posle čega je svako zlo moguće.

No u samom načelu, najviše nas užasava ubistvo nevine dece.

Imala sam snažan osećaj privrženosti Romanovima od samog početka – dok sam hodala ulicama Jekaterinburga u leto 2007, nakon što sam oputovala tamo avionom da bih istražila građu za moju knjigu Jekaterinburg: Poslednji dani Romanova [Ekaterinburg: The Last Days of the Romanovs]. Po julskoj sparini i do kasno u utvarne bele noći što su osvetljavale grad, koračala sam njegovim ulicama sa severa na jug, sa istoka na zapad, i iznova zamišljala poslednje dane Romanova u kući Ipatjeva na Voznesenskom prospektu. Otišla sam do Koptjakovske šume, udaljene petnaestak kilometara, i stajala s hodočasnicima koji su oplakivali Romanove u zanesenoj tišini na tom mestu gde su mrtva tela ove porodice i njihovih vernih pomoćnika bačena u haotičnoj žurbi te prve noći. Našla sam put do skromnog drvenog krsta s plastičnim cvećem na jednom nedalekom šumskom proplanku, gde su svi oni – izuzev Marije i Alekseja – izručeni u plitak grob posle četrdeset osam sati. Duboko sam se zapitala zašto mi je tačno ta priča tako snažno zaokupila maštu. Bilo mi je jasno ono moćno, sveprožimajuće osećanje tuge zbog smrti Romanova koju i dalje neguju u sebi pobožni pravoslavni Rusi; i poput svih drugih, našla sam se usisana u njene elemente snažne drame i tragedije. Ali osnova moje privučenosti bilo je to što sam istoričar i pisac. Želela sam odgovore na pitanja koja su me odavno mučila, a osećala sam da niko dotad nije istinski na njih pokušao da odgovori. Želela sam da pokušam i da doznam istinu o onom što se stvarno događalo 1917–1918.

Kanonizacija ubijenih članova porodice Romanov osamdesetih godina, za kojom je usledilo vaskrsenje Ruske pravoslavne

crkve nakon pada komunizma 1991, othranila je obožavanje u takvoj meri da je Jekaterinburg danas preobražen u važan hodočasnički centar. Posledica je ta da je za poslednjih dvadeset pet godina, u postsovjetskoj Rusiji, na svetlost dana izbilo mnoštvo dokaza o okolnostima koje su pratile to vreme što ga je porodica provela u zatočeništvu, počev od kućnog pritvora u Aleksandrovskom dvorcu pa do poslednjih sablasnih, zloslutnih dana u Jekaterinburgu. Od devedesetih dosad, ruski istoričari su objavili mnoge dragocene dokazne materijale koji su dugo čamili po sovjetskim arhivima i obimno se pisalo o okolnostima u kojima su se ubistva odigrala, kao i o identitetu njihovih počinitelja. Zbog nastavka kontroverze u vezi sa DNK testiranjem zemnih ostataka – sprovedenim najpre devedesetih, pa ponovljenim nedavnije, na zahtev Ruske pravoslavne crkve – priča o njima i dalje se uporno pojavljuje u štampi. Svaki put kad se to desi, slede zamorne teorije zavere i tvrdnje o čudesnom preživljavanju; čak ni sad takvi ne odustaju.

Jul 2018. označava stotu godišnjicu od ubistva Romanova. Ovo je nesumnjivo pogodan i najprikladniji čas da se konačno stavi metaforični poklopac na mrtvački sanduk i da se ova priča privede kraju. Za mene kao istoričara, preostaje nekoliko gorućih pitanja bez odgovora kojima se još niko nije pozabavio – sem pokojeg parčenceta tu i tamo, često zasnovanijeg na nagađanjima nego na originalnom, dokazima potkrepljenom istraživanju. A ona glase:

Zašto niko nije uspeo da spase Romanove?

Zašto su ti brojni vladarski srodnici, širom Evrope, kolektivno izneverili carsku porodicu? Zašto su ih izdale sve savezničke vlade, s kojima je, rame uz rame, Rusija tako nepopustljivo vojevala tri i po godine? Zašto se Ruska privremena vlada pokazala kao nemoćna da nakon Nikolajeve abdikacije obavi hitnu i bezbednu evakuaciju iz Rusije? Zašto Nemačka nije

iskoristila svoj povoljni položaj tokom brestlitovskih mirovnih pregovora s boljševicima u 1918. i insistirala da Romanovi budu pušteni? I zašto su svi tako lako naseli na dvoličnu igru koju je odigrala Lenjinova sovjetska vlada u vezi sa istinskim okolnostima brutalnog ubistva carske porodice?

Budući da već godinama govorim o Romanovima na književnim susretima, uvek mi, na kraju svakog razgovora, publika postavi dva predvidljiva pitanja: „Da li se Anastasija spasla?“ i „Zašto je kralj Džordž Peti izneverio svoje rođake Romanove i nije im dao azil u Engleskoj?“

Ah, dakle, za sve je kriv kralj Džordž? Britanski kralj je propustio da galopom pristigne u pomoć svojim rođacima Romanovima. Kamo sreće da je to tako prosto! Priča koju ovde razotkrivam mnogo je složenija: ona je pripovest o intrigantnim ličnim porodičnim odnosima; o internim i međunarodnim političkim suparništva i predrasudama; o nepredvidljivosti geografije i vremenskih prilika, te otud proisteklim logističkim poteškoćama; i takođe – u samoj osnovi – priča o naprosto loše odabranim trenucima.

Da bih svemu tome dala smisao, želela sam da krenem tako što ću se najpre uhvatiti ukoštac sa stavovima i odnosima vladarskih srodnika koji su se našli u ratu – ili se pak riskantno držali neutralnog položaja – u avgustu 1914. To je značilo da ću morati da se vratim u tesni, incestuozni svet evropskih vladarskih porodica devedesetih godina devetnaestog veka.

Prva glava

Srećne porodice

U aprilu 1894, u Koburgu, prestonici nemačkog vojvodstva Saksen-Koburga, sklopljen je poslednji u nizu vladarskih dinastičkih brakova koje je, kao „baka Evrope“, skovala kraljica Viktorija. Mlada i mladoženja bili su njeni unuci: Ernst, vladajući veliki vojvoda od Hesena i na Rajni, i princeza Viktorija Melita, kći princa Alfreda, Viktorijinog sina. Bila je to zajednica koja je oličavala međusobne brakove najbližih i malo daljih rođaka, redovnu pojavu u porodici kraljice Viktorije još od pedesetih godina veka. U vreme kraljičine smrti 1901, njeni vladarski potomci u Evropi već su bili uvučeni u mrežu zamršenih i često antagonističnih dinastičkih spona i odanosti koja će se i dalje plesti sve do uoči rata 1914.

Međutim, taj najnoviji porodični brak sklopljen u Koburgu, između Ernsta (poznatijeg kao Erni) i njegove sestre od ujaka Viktorije Melite, umalo nije osujetila zakulisna drama koja je pratila desetogodišnju povremenu romansu između Nikolaja Aleksandroviča, ruskog prestolonaslednika, i Erni-jeve sestre, kneginjice Aliks (kako je tad bila poznata). Svi

su Aliks smatrali velikom lepoticom i poželjnom udavačom, pošto je bila unuka kraljice Viktorije. Nikolaj se zdušno borio za nju nekoliko godina, ali ona se tvrdoglavo opirala njegovim preklinjanjima da se uda za njega. Naizgled nesavladiv kamen spoticanja bio je taj što je pobožna Aliks, uprkos svojoj snažnoj ljubavi prema Nikolaju, postojano odbijala da se odrekne luteranske vere i pređe u rusko pravoslavlje. Ali na ovom venčanju u Koburgu, donekle i neočekivano, potrebni podsticaj je dat zahvaljujući mešanju jednog rođaka od kog bi se to najmanje očekivalo – napornog i često neprijateljski nastrojenog Vilhelma, nemačkog kajzera. Tu se, kao nemački car na ravnoj nozi sa svojom babom Viktorijom, imperatorkom Indije, Vilhelm naslađivao što rukovodi tim „uzvišenim okupljanjem najstarijih dinastija u Evropi“.¹ Svojski je poradio na tome da ubedi Aliks da pristane na preobraćenje kako bi se učvrstila dalja dinastička ekspanzija u Evropi, te je 21. aprila konačno popustila. Nikolaj u svom dnevniku beleži da je to „najdivniji, najnezaboravniji dan mog života – dan moje veridbe s mojom dragom voljenom Aliks“.² Zauvek potom, Vilhelm će čestitati sebi što je odigrao tu ulogu, pojavivši se kao *deus ex machina* i omogućivši veridbu svojih rođaka iz Rusije i Nemačke. Smatrao je da mu duguju svoju sreću, i to nepomerljivo ubeđenje u sopstvene presuđujuće moći ostaće sastavni deo mitomanije Vilhelmovog ekscentričnog sveta.³

Međutim, kraljica Viktorija je gajila vrlo ozbiljne slutnje u vezi sa svime što bi budućnost mogla doneti njenoj voljenoj unuci Aliks ukoliko bi se udala u rusku vladarsku porodicu. „Sledi mi se krv u žilama kad je zamislim tako mladu, a najverovatnije posađenu na taj veoma nebezbedni presto“, piše ona Aliksinoj sestri Viktoriji, jer „njen dragi život i pre svega život njenog muža“ biće „neprestano pod pretnjom“.⁴

Istorija će potvrditi da je kraljica Viktorija, kao i u mnogo čemu drugom, bila u pravu.

U ranijim godinama Vilhelm je i sam gajio težnje da mu žena bude jedna od četiri prelepe hesenske sestre: Aliks, Ela, Viktorija ili Irena. Često im je dolazio u goste iz svog doma u Berlinu dok su rasle u Hesenu i uvek je na Aliksinu stariju sestru Elu gledao kao na svoju „posebnu ljubimicu“.⁵ Kad je imao devetnaest godina, Vilhelm se već nadao da će je uzeti za ženu. Ona mu je bila sestra od tetke, prilika kakvu bi, uprkos genetskim opasnostima koje nosi kosangvinitet, kraljica Viktorija možda svejedno podržala. Ali Vilhelmova majka, engleska princeza Viktorija, imala je drugačije zamisli. Ona je favorizovala kneginjicu od Šlezvig-Holštajn-Zonderburg-Augustenburga, koja je bila u manje bliskom srodstvu.

Vilhelm nikad nije voleo da ga neko osujeti, a naročito njegova majka, te je uporno dolazio hesenskim sestrama u Darmštat. Ali samo što je Ela počela da popušta, ozloglašeno nepredvidljivi budući kajzer preusmerio je osećanja na kandidatkinju dražu njegovoj majci, Avgustu Viktoriju od Šlezvig-Holštajna, s brzinom koju njegov rođeni otac opisuje kao „sramotnu“.⁶ Pa ipak, Vilhelm nikada neće zaboraviti svoju mladalačku ljubav prema Eli i razviće opsesivnu mržnju prema čoveku za kog će se ona udati 1884. godine – prema velikom knezu Sergeju Aleksandroviču. Ela se jeste udala za Rusa, ali u Vilhelmovim očima ona je bila i ostaće Nemica.

Privatno je bilo jasno da se princeza Viktorija bojala da bi Ela mogla doneti hemofiliju – „hesensku bolest“ – nemačkoj vladarskoj porodici. Jer Elina majka, princeza Alis, velika vojvotkinja od Hesena i engleska princeza, bila je nosilac potencijalno smrtonosnog gena koji joj je nehotice prenela njena majka kraljica Viktorija. Stoga se krajem veka na bliskost krvnih veza koje su spajale evropske vladarske

porodice gledalo sve sumnjičavije. Pa ipak, prilikom venčanja u Koburgu 1894. svi su nastojali da potisnu strahove. Bilo je to izuzetno radosno vreme: „Kao da se niko nije ni sećao svih onih jezivih priča što su se pripovedale o brakovima između srodnika“, umiruje Aliks jednu prijateljicu u vezi sa svojom veridbom s Nikolajem, „gledajte, pola naših rođaka uzeli su se međusobno.“ A sem toga, „koga još uopšte ima za ženidbu?“⁷

Brak što je u novembru 1894. sklopljen između Nikolaja i Aliks (koja je sada uzela rusko ime i patronim i postala Aleksandra Fjodorovna) iskovaće nove rusko-nemačko-britanske porodične saveze. To će obezbediti da ruska carska porodica dolazi u redovne porodične posete svojim rođacima u Evropi sa svojih petoro dece – Olgom, Tatjanom, Marijom, Anastasijom i Aleksejem – narednih petnaest godina. Omiljeno sastajalište biće im Aleksandrina rodna država Hesena – i obično Nojes pale u gradu Darmštatu, gde se 1872. rodila kao kneginjica vladajuće kuće. Dolasci Romanova bili su toliko redovni da je krajem devedesetih Nikolaj platio da se namenski za Aleksandru tamo izgradi ruska pravoslavna kapela, pošto je u svom ruskom pravoslavlju postala jednako pobožna kao što je bila u luteranskoj veri. No mesto koje su u Hesenu Romanovi najviše voleli bilo je Ernijevo letnje odmaralište, lovačka kuća znana kao Šlos Volfsgarten, kud se Aleksandrin otac, veliki vojvoda Ludvig, često povlačio nakon prevremene smrti njihove majke, princeze Alis, 1878. Situirana nedaleko od prestonice, ta kuća je bila zidana od cigle i skromna, ali nalazila se u predivnoj gustoj bukovoj šumi i imala je miomirisani ružičnjak, ukrasnu fontanu i voćnjake. Tu su Romanovi uživali u susretima sa Aleksandrinim sestrama Irenom, udatom za princa Hajnriha od Pruske, i Viktorijom, udatom za princa Ludviga od Batenberga, sada

već nastanjenom u Engleskoj. Ela im se pridruživala kad god je mogla da doputuje iz Rusije. Ti opuštene porodični odmori često su trajali po nekoliko nedelja i nosili su mnoge srećne sate jahanja, tenisa i piknika, silno sviranje i pevanje. Oni su bili izrazit kontrast napetoj atmosferi koja je preovlađivala kad je na porodičnim skupovima prisutan i Vilhelm.

Poput većine svojih evropskih vladarskih srodnika, porodice Hesena i Romanova uvek su smatrale Vilhelma bezoščajnim, te su ga sistematski ignorisale; mnogi su prema njemu gajili najveći prezir. On je posedovao – kako beleži grof Mosolov, načelnik Kancelarije Ministarstva carskog dvora – „naročit dar da uznemiri svakog ko mu se nađe blizu“. Nikolaj nije podnosio Vilhelmovo despotsko ponašanje i uvek ga je držao na odstojanju, kao i njegov otac Aleksandar III pre njega. Pa i Aleksandra je prema svom bratu od tetke oduvek osećala „urođenu averziju“ i često je izmišljala da je „muči glava“ kad se preteći pojavi na pomolu ručak ili večera s Vilhelmom. Nemilosrdna je kada je posredi njen brat od tetke: „On je glumac, neviđen komedijant, lažna persona“, saopštiće jednoj osobi iz svoje svite.⁸

Vilhelmov engleski rođak Džordž – koji je 1901, nakon smrti stare kraljice, postao princ od Velsa – i njegova žena, polu-Nemica Meri, dosta su se bolje slagali s kajzerom. Iako je privatno Meri smatrala da Vilhelmovo nepredvidljivo ponašanje povremeno „pravi sprdnju od vladara“, i ona i njen muž pokazivali su prema njegovim nastranostima veću prirodnu toleranciju. Delom je to bilo iz lojalnosti prema jakim sponama s Pruskom koje je za života unapređivao Džordžov deda princ Albert, onda kad se njegova i Viktorijina najstarija ćerka Viki udala za Vilhelmovog oca, budućeg pruskog cara.⁹ Neko vreme je između te dve vladarske kuće vladao uvreženi osećaj „duboke dinastičke odanosti“ svemu

nemačkom, zasnovan na stogodišnjem ili čak dužem boravku Hanoveranaca na prestolu Britanije pre Viktorije.¹⁰ To potvrđuje jedna rođaka, princeza Marija Batenberška (kći kneza Aleksandra od Hesena i na Rajni), koja napominje da se „nikad nije osećala većom Nemicom“ nego kad je kraj kraljice Viktorije. Za kraljičinog života, „uzimalo se zdravo za gotovo da se u porodici obilato i tečno govori nemački“.¹¹ Ali posle Viktorijine smrti Vilhelm će voditi borbu da zado-bije podršku svog ujaka Bertija, sada kralja Edvarda VII; Vilhelmovo grubijansko i ratoborno držanje nimalo nije unapredilo savez s Britanijom koji su njegovi majka i otac dugo negovali. Agresivnom kolonijalnom ekspanzijom dodatno se zamerio Britancima, a krajem veka je između ovih dveju zemalja već preovladavalo i hladno političko i diplomatsko raspoloženje. Za vreme vladavine kralja Edvarda VII „uvek se imao utisak da u vazduhu čeka grom“ kad god je po obavezi morao da se sastane sa svojim sestrićem kajzerom.¹²

Nasuprot njemu, danski vladari, po rečima kraljice Viktorije, uvek su bili „usamljen i upečatljiv“ izuzetak u disharmoničnim odnosima među tolikim njenim drugim evropskim srođnicima.¹³ Održavali su tople veze sa svojim britanskim i ruskim rođacima, zahvaljujući tome što su se danske sestre Aleksandra i Dagmar udale u te vladarske kuće, prva 1863, druga 1866. Kao mladi roditelji, Nikolaj i Aleksandra su nekoliko puta skoknuli na nezvanični letnji izlet u Fredensborg, do „apape“ i „amame“ (kako su nazivali danskog kralja Kristijana IX i njegovu ženu kraljicu Lujzu). Upravo će se tu između braće od tetaka – Dagmarinog sina carevića Nikolaja, i Aleksandrinog sina Džordža, princa od Velsa – razviti čvrsto prijateljstvo. Uistinu, još te davne 1883, prilikom jednog porodičnog odmora u Fredensborgu, Džordžova sestra Mod prvi put primećuje petnaestogodišnjeg „dragog *malog*

Nikija“. Poput svih drugih, i ona zapaža koliko je zaljubljen u Aliks od Hesena i zadirkuje Nikolaja zato što je predmet njegovog divljenja viši od njega. No bez obzira na to, kada su Niki i Mod viđeni zajedno na svadbi princa Džordža i princeze Meri od Teka u Londonu 1893, njegov otac (tada još princ od Velsa) upitao je svoju taštu, kraljicu Lujzu, ne bi li možda bilo nade za brak između Nikija i Mod. Kraljica je to smatrala rđavom zamišlju; Mod je bila „veoma slatka, ali previše samovoljna“.¹⁴

Dinastički savezi vrzmali su se stoga po glavi budućeg kralja Edvarda VII isto koliko i po kajzerovoj glavi, iako su Vilhelmove provodadžijske ambicije bile tek deo grandioznog plana da se stvori moćni novi *Zollverein* – kontinentalna alijansa Nemačke, Rusije i Francuske. Jedan od načina da to osigura bio mu je da usmeri Aliks od Hesena u pravcu Nikolaja Ruskog. Možda je, u neobuzdanijim vodama svoje žive mašte, Vilhelm negovao viziju da postane drugi Fridrih Veliki, pruski monarh koji je bio ključni posrednik u ugovaranju braka njegove nemačke rođake Sofije od Anhalt-Cerbst-Dornburga, a time i u njenom usponu na ruski presto pod imenom Katarina Velika. Nova carica Aleksandra, međutim, nikada neće pokazati nimalo Katarinine širine vidika niti njene energije. Štaviše, od svoje majke Alis nasledila je prozaične, domaćinske viktorijanske vrednosti – pružanje primera drugima, osećaj dužnosti, moralnost, svest o službi. Ali makar će u jednome Aleksandra kasnije demonstrirati instinkt zajednički njoj i njenom bratu od tetke Vilhelmu: u svojoj duboko usađenoj veri u apsolutističku autokratsku moć.

Vilhelmova majka, carica-udova Viktorija, izvesno se nadala da će uspon njene sestričine Aleksandre na ruski presto u novembru 1894, nakon iznenadne smrti Aleksandra

III, možda uroditi poboljšanjem odnosa između Rusije i Nemačke. U narednim godinama, sve do 1908, Nikolaj i Vilhelm će se često posećivati povodom vojnih manevara, smotri flote ili naprosto da bi uživali u streljanju divljači u okolini svojih lovačkih kuća po pruskim i ruskim carskim zabranama u Poljskoj. Čak su zajedno išli na krstarenje jah-tama – Romanovi na carskoj jahti *Štandart*, kajzer na *Hoencolernu* – u vodama Kila i oko finskih ostrvaca. Ali prečesto je drčni, nametljivi kajzer uspevao da izžvcira sve oko sebe.¹⁵ Uprkos tome, Vili u svojim pismima stalno uverava Nikiju u svoju ljubav i odanost; uostalom, obojici je zajednička ista fundamentalna vera u njihovo božansko pravo suverena. „Mi, hrišćanski kraljevi i carevi, imamo jednu svetu dužnost koju nam je dodelilo nebo“, reći će Nikiju. „A ona je da očuvamo načelo *'von Gottes gnaden'* [milošću božjom].“¹⁶

Krštenje carevića Alekseja 1904. biće kulminacija zbližavanja s Vilhelmom, kada će biti pozvan da kumuje, što je možda više bilo čin diplomatskog laskanja nego rodbinske ljubavi. Vilhelm je s nestrpljenjem predviđao rođenje „lepog sinčića“ još od Nikolajevog i Aleksandrinog venčanja 1894, ali morao je da čeka gotovo deset godina – prošaranih prispećem četiri devojkice – pre no što će se roditi žuđeni carević.¹⁷ Oduševio se što mu je na taj način ukazana počast i nadao se da će mali Aleksej „kad odraste, biti hrabar vojnik i mudar i moćan državnik“, te „zrak sunca vama oboma dok ste živi“.¹⁸

Posle godinu dana, u vreme rusko-japanskog rata, a u svetlu alijanse između Britanije i Japana iz 1902, Vilhelm je svim silama radio na sticanju Nikolajeve političke lojalnosti. Njegova dugoročna ambicija oduvek je bila ta da svog rođaka iz Rusije preuposli ratom u Istočnoj i Srednjoj Aziji kako bi ostao čist put njegovim ličnim ambicijama za nemačku

prevlast u Evropi.¹⁹ Godinama je u pismima poučavao Nikolaja o političkim i vojnim opcijama. A sada, u julu 1905, iskoristio je carev pali duh u trenutku kad ga je izmoždio jedan katastrofalni rat i dognao ga na tajni sastanak na finskom ostrvu Bjerke. Tu je Vilhelm nagovorio podložnog Nikolaja da potpiše njihov lični „mali dogovor“, sporazum o odbrani po kom bi Rusija i Nemačka pritekale jedna drugoj u pomoć u slučaju napada, što je očigledno bilo smišljeno da bi se potkopao savez Rusije s Francuskom iz 1894. Srećom, Nikolajevi savetnici odbili su da potvrde njegov potpis i sporazum je poništen.

Otad će, u dugom, sporom tinjanju koje će voditi ka izbijanju rata 1914, biti sve jasnije da je Nikolajev i Aleksandrin odnos s njihovim nemačkim rođakom „obojen izvesnom merom latentnog i gotovo instinktivnog neprijateljstva“ – a ta činjenica će imati ključnu težinu u poznijim događajima ove priče.²⁰ Što se Nikolaja tiče, za njega je bilo jedno ako se dva vladara obraćaju jedan drugome po porodičnim imenima od milošte, Vili i Niki, ali sasvim stoto „priklanjati slovensku glavu pred nemačkom dobronamernom asimilacijom“. Kako zapaža Moris Igan, ambasador Sjedinjenih Država u Danskoj: „Car može zvati imperatora kakvim god umiljatim epitetom želi, ali to ne podrazumeva i političko prijateljstvo.“ Ni Nikolaja ni Aleksandru nije impresionirao Vilhelmov bombastični militarizam, niti pak njegov manični doživljaj hoencolernske veličine.²¹ Iganov zaključak glasi da će se „Nemačka i Rusija podohvatati za guše čim finansijeri to budu odobrili“.²²

Nasuprot tome, i na veliko Vilhelmovo zgražavanje, između ruske i britanske vladarske porodice bila je poslednjih godina uočljiva sve jača bliskost. Ljudi su uvek komentarisali Nikolajevo vaspitanje i besprekorno znanje engleskog,

stečeno zahvaljujući tome što je odrastao uz engleskog učitelja Čarlsa Hita, koji ga je učio tradicionalnim vrednostima elitnih škola, fer igri i džentlmenском ponašanju.²³ Još otkako je 1894. Nikolaj prvi put posetio kraljicu Viktoriju u Vindzoru, pominje je s velikom naklonošću kao „baku“, a kad je kraljica 1901. umrla, piše svom rođaku Džordžu: „Potpuno sam siguran da će uz tvoju pomoć [...] prijateljski odnosi između naših dveju zemalja postati još prisniji nego u prošlosti [...]. Neka novi vek spoji Englesku i Rusiju radi uzajamnih interesa i radi sveopšteg mira na čitavom svetu.“ Ubuduće će princ od Velsa (docniji kralj Džordž) ponavljati u pismima svoja uveravanja da je on „Uvek, najdraži Niki, tvoj istinski odani rođak i prijatelj koji te voli“.²⁴ Imali su mnogo zajedničkog, posebno u pogledu nerazmetljivog porodičnog života i ljubavi prema miru seoskih predela.

U paketu s toplijim odnosima s Rusijom, nakon trijumfalne državne posete kralja Edvarda, 1903. je inicirana britanska antanta s Francuskom. Naredne godine je usledila *Entente-Cordiale*, a 1907. nova Trojna antanta Britanije, Francuske i Rusije. Na nju se gledalo kao na već okasnelu i nužnu odbrambenu protivtežu Trojnom savezu koji je 1882. skovao Vilhelmov deda sa Italijom i Austrougarskom. U doba kraljice Viktorije Rusija je bila tradicionalni neprijatelj i zemlja prema čijim je ekspanzionističkim ambicijama u Srednjoj Aziji ona gajila patološko nepoverenje. Međutim, već 1908, kada se rođak Vili bacio na intenzivan program izgradnje brodova i brzog uvećanja nemačke borbene flote, postala je očigledna preka potreba za političkim zbližavanjem Britanije i Rusije kako bi se tome suprotstavile. Bez obzira na to, mnogi u britanskoj vladi, kao i štampa, u Nikolaju vide despota i otvoreno kritikuju caristički režim i njegov drakonski sistem zatvora i progonstava.

Logiku ove nove alijanse i onog što će on sam nazivati „sindikatom kraljeva“ uvideće upravo pragmatični Edvard VII. Nikolaj, večita slamka na vetru, podložan uticaju svojih politički sposobnijih i dominantnijih vladarskih rođaka, plutao je sve dublje u britansku sferu uticaja. Trenutno je Edvardova forma lične vladarske diplomatije i dalje bila delotvorna. U junu 1908. konačno će doći u zvaničnu posetu Rusiji – premda morem, iz bezbednosnih razloga – i susresti se s Nikolajem u estonskoj luci Revelju (današnjem Talinu) na Baltiku, u to doba još u posedu Ruskog carstva. Planirana prividno kao porodični skup, ova poseta je unela „lični detalj vladarskog prijateljstva [...] da bi se raščistilo svako zaostalo nepoverenje“ i dodatno učvrstila englesko-ruske odnose. Takođe je Edvardu pružila priliku da ponudi Nikolaju vredni dar sopstvenog znatnog političkog iskustva.²⁵

Uprkos gundanju poslanika Laburističke stranke Remzija Makdonalda da kralj ne bi trebalo da se „petlja s jednim bićem koje je okrvavilo ruke“, Edvard je u Revelju načinio velikodušan gest i proglasio Nikolaja admiralom Britanske flote, a Nikolaj je na kompliment uzvratio time što je proglasio Edvarda admiralom Carske mornarice.²⁶ Po svršetku dvodnevnog unapređenja međunarodnih odnosa, s namenom, kako beleži *Tajms*, „da se uspostavi mir u svetu“, atmosfera između „suverena dvaju najvećih carstava pod suncem“ odisala je „srdačnim poverenjem“, što je kajzera razbesnelo kad je vest stigla do njega.²⁷ Privatno je Edvard bio ozbiljno nepoverljiv prema Nikolajevoj vladarskoj sposobnosti i smatrao ga je „žalosno nerazvijenim, nezrelim i reakcionarnim“, ali Edvard je bio spretan i taktičan diplomata koji je (za razliku od svog sestrića kajzera) utisak ostavljao primerom, a ne pametovanjem, te je sledeće godine pozvao Romanove u Britaniju.

August 1909. obeležiće poslednje divno carsko leto u kom će Romanovi uživati sa svojim engleskim rođacima pre no što će rat bespovratno sve promeniti. Nikolaj, Aleksandra i sve petoro dece zaplovili su ka ostrvu Vajt da bi proveli neko vreme s „dragim ujka Bertijem“ i njegovom porodicom. Ali ugošćavanje cara Rusije nosilo je sa sobom takvu bezbednosnu noćnu moru da će ta četvorodnevna poseta morati da se odigra takoreći u potpunosti na moru. Sastanci, obroci i prijemi među porodicama održavali su se daleko od očiju javnosti, na dvema vladarskim jahtama, *Štandardtu* i *Viktoriji i Albertu*, usidrenim u Solentu ispred lučkog Kauza. Romanovima je upriličen letimičan obilazak Ozborn hausa, kao i popodnevna čajanka s princem od Velsa i njegovom porodicom u obližnjem Barton menoru, ali makar su deca Romanovih sa užitkom provela dan na obali. Izuzetno im je bio po volji izlet do privatne plaže kraljevske porodice u blizini Ozborn hausa, gde su poput sve dece pravili dvorce od peska i skupljali školjke. Međutim, prilikom jednog odlaska u kupovinu u zapadnom Kauzu, najviše pažnje i divljenja privukle su dve najstarije sestre Romanove, Olga i Tatjana, praćene čoporom detektiva koji su se držali na neupadljivom odstojanju. Izgledale su krajnje prirodno, veoma skromno i šarmantno, i pokazivale su ogromno oduševljenje prostim kupovinama dopisnica i poklona za roditelje i svitu.*

Kralj Edvard je goreo od želje da ovu posetu organizuje kao važan gest podrške englesko-ruskoj antanti u trenutku sve jače političke napetosti. Tvrдио je da je to „od najvećeg političkog značaja“.²⁸ Ali sve neprijateljskiji stav Laburističke stranke Remzija Makdonalda odražava se 1909. u sve

* Opis posete Kauzu 1909. videti u Osmom poglavlju, „Vladarska rodbina“, moje knjige *Sestre Romanove*.

prisutnijem neprijateljstvu javnosti prema ruskom „Nikolaju Krvavom“, koje će dosegnuti zenit kad carska jahta bude stigla u Kauz. Ta promena se spremala još od brutalnih represija nad miroljubivim demonstrantima januara 1905. u Sankt Peterburgu (od 1914. zvanom Petrograd) koje su sproveli kozački i drugi odredi Carske garde, verne režimu. Kralj Edvard je optuživan da se slizao s jednim „običnim ubicom“, a Laburistička stranka je i zvanično izdala protestnu notu. Bez obzira na to, raspoloženje je bilo u upadljivom kontrastu sa užtogljenom i neprijatnom atmosferom prilikom Nikolajevih poseta kajzeru u Svinemindeu* 1907, kao i prilikom dolaska kralja Edvarda u Berlin šest meseci pre posete Kauzu, susreta koji nimalo nisu doprineli da se ublaži pogoršavanje odnosa s Nemačkom. Susret u Kauzu 1909, uprkos anticarističkim protestima i zabrinjavajućim znacima da kralj Edvard sada ozbiljno boluje, ojačao je novu, tek poniklu englesko-rusku alijansu. Carevo prisustvo na jednoj pomorskoj smotri u Šerburu, u toku putovanja ka ostrvu Vajt, takođe je dodatno potvrdilo ujedinjavanje Rusa s Francuskom u jedan moćan blok protiv sada izrazito militantne Nemačke.

Uprkos želji da podstaknu prisnije porodične odnose u tom zahuktavanju koje je vodilo ka, reklo bi se, neizbežnom evropskom ratu, posle 1909. godine Nikolaj i Aleksandra bili su sve prisiljeniji da sede u zemlji. Zbog pretnje revolucionarnog nasilja protiv njih u Rusiji, kao i zbog naglog pogoršavanja Aleksandrinog zdravlja, putovanja državom i izvan njenih granica često su bila neizvodljiva. S obzirom na povišenu opasnost koja je pritiskala na unutra, carska porodica se povukla među zaštićene zidove dvorca u Carskom Selu, na dvadeset četiri kilometra južno od Sankt Peterburga.

* Danas Svinoujšće. (Prim. prev.)

Putovanja železnicom naročito su izlagala putnike napadima, pa su Romanovi sada u goste rodbini išli isključivo morem. Čak i prilikom jedne neupadljive posete švedskom kralju i kraljici u Stokholmu 1909. šuškalo se da je bilo pokušaja napada na Nikolaja, te da je radi zaštite porodica ostala na svojoj jahti, a Šveđani su došli k njima. Takve izrazito sputane posete dopuštale su vrlo malo značajnijeg vremena u kom bi carska deca mogla da uživaju u društvu svojih mladih rođaka, ako se ne računaju dragoceno retka putovanja do Volfsgartena u Hesenu.²⁹

Šestog maja 1910. umro je Edvard VII, monarh iz jezgra starog evropskog vladarskog poretka, jer ga je nagojeno telo konačno izdalo nakon dugih godina strasnog pušenja, pića i jela. Edvard svoju vladavinu jeste započeo s reputacijom hedoniste i plejboja, ali završio ju je kao uzoran ustavni monarh, vladar kog su svi voleli i poštovali i u zemlji i u inostranstvu. Nažalost, njegov valjani uzor nije ostavio traga na njegove najtvrdoglavije autokratske sestriće – Vilhelma i Nikolaja.

Upriličen je veličanstven, svečan i dostojanstven državni pogreb, ali najpre je kraljev sanduk počivao tri dana u Vestminster holu kako bi gotovo 250.000 ljudi – u redu koji se poslednjeg dana protezao u dužini od jedanaest kilometara – moglo proći u mimohodu i odati mu poštu. Krunisane glave u punoj opremi – okićene zlatnim gajtanima, perjem i kokardama što su bleštali pod vrelim suncem – pošle su u konjaničkoj povorci za topovskom karom koja je provozila kraljev kovčeg ulicama Londona, da upute poslednje zbogom ovom monarhu, „najkraljevskijem među svima njima“.³⁰

Sahrana kralja Edvarda, veća čak i od sahrane njegove majke 1901, nesumnjivo je označila apoteozu evropskog

monarhizma. Među velikodostojnicima koji su se okupili iz čitavog sveta da bi ukazali počast bilo je devet vladajućih monarha: osam kraljeva i jedan car, po godinama u rasponu od dvadeset jedne do šezdeset šest. Pozirali su u Vindzorskom dvorcu za sada slavni portret: novi britanski kralj Džordž V; kajzer Vilhelm Nemački; Frederik VIII Danski; Đorđe I Grčki; Hokon VII Norveški; Alfonso XIII Španski; Manuel II Portugalski; Ferdinand I Bugarski; i Albert I, kralj Belgijanaca – svi u srodstvu s preminulim monarhom, bilo po krvi, bilo po bračnim sponama. Isto je bilo i sa većinom četrdeset pet manjih vladara i prinčeva, kao i sedam kraljica u njihovim pratnjama.³¹

Pa ipak, jedan monarh je upadljivo bio odsutan. Gde je Nikolaj? Niko se nije nimalo iznenadio što nije uspeo da dođe i što ga je zastupao mlađi brat, veliki knez Mihail Aleksandrovič, uz njihovu majku caricu-udovu, koja je pokojnom kralju bila svastika. Nije dato nikakvo zvanično objašnjenje, ali najverovatnije ni Nikolajevi savetnici ni Britanski specijalni ogranak nisu želeli da se prihvate košmarnog obezbeđenja cara Rusije dok maršira u pogrebnoj povorci, gde bi svaki politički ubica mogao da ga ustrelji. No rođak Vilhelm nije oklevao da iskoristi Nikolajevo odsustvo i stegne Džordžu ruku u trenutku saučešća dok su zajedno stajali kraj kraljevog kovčega u Vestminster holu. Iskreno saosećanje koje je Vilhelm pokazao tog dana izrodilo je poziv da opet dođe u Englesku u februaru, povodom otkrivanja nove statue kraljice Viktorije – te njegove babe koju je poštovao kao „tvorica veličine moderne Britanije“.³²

Čak i dok su ljudi pričali o neizbežnom ratu između Britanije i Nemačke, kajzer se još nadao da će on i njegov engleski rođak i dalje biti najbolji prijatelji. Ali Džordž je, iza njegovih leđa, već odlučno stupao u savez s rođakom iz

Rusije i razmenjivao s Nikolajem pisma solidarnosti u kojima ga ubeđuje kako se nada da će njih dvojica „zauvek nastaviti naše staro međusobno prijateljstvo“ i tvrdeći: „oduvek si mi bio veoma drag“.³³ „Kad bi se Engleska, Rusija i Francuska samo držale zajedno“, piše Džordž nedugo po očevoj sahrani, „mir u Evropi bio bi osiguran.“ Njegova prepiska s Nikolajem postaće u narednim godinama redovna, iskrena i prijateljska. Bio je siguran da car oseća isto što i on, jer sad su zbog pojačane nemačke agresije već obojica ubeđena u potrebu da se antanta osnaži. „Znam da ti ne smeta što pišem otvoreno šta mislim, pošto smo uvek bili izuzetni prijatelji i volim da ti sve kažem“, uverava Nikolaj Džordža godinu dana potom.³⁴

Kako će se ispostaviti, 1910. je obeležila i poslednju priliku kad su Nikolaj i Aleksandra uspeli da otputuju svojim nemačkim rođacima u Heseni. Produženi boravak u Fridberskom zamku pružio je retku mogućnost da se okupi sve petoro dece bivših hesenskih vladara – Aleksandra, Ela, Irena, Viktorija i njihov brat Erni. Lociran između Darmštata i Frankfurta, Fridberg je možda bio ponajmanje kraljevsko sastajalište od svih vladarskih domova u kojima su Nikolaj i Aleksandra boravili. Ovde su Romanovi uživali u smanjenju svite, izostanku parada i ceremonija, opuštеноj etikeciji, a Nikolaj i u bekstvu u civilnu odeću. Mogao je da izađe inkognito sa svojim šurakom Ernijem, da posedi i popije čašu piva u nekoj kafani, da pretražuje mesne radnje.³⁵ Ali Aleksandra je sada bila ozbiljno telesno oronula: patila je od hroničnog išijasa, problema sa srcem, glavobolja i facijalne neuralgije, a sve to se pogoršavalo usled neprekidne duševne napetosti zbog sina hemofilicara. Pre dolaska tu već je bila na lečenju u banji u Bad Nauhajmu i uglavnom nije izlazila iz svojih soba; veliki deo vremena provodila je u invalidskim kolicima. Njeno petoro dece, koja su odavno naučila da se sama snalaze dok

traju majčini česti nastupi bolesti, uživalo je što je prepuštano samo sebi i maksimalno je koristilo to vreme s rodbinom.

Kod kuće, u Rusiji, nacija će imati poslednju zlatnu priliku da izbliza vidi svoje suverene – matušku i baćušku – tokom proslave Tristagodišnjice dinastije Romanova 1913. U Sankt Peterburgu i Moskvi čitava porodica se uključila u velike verske litije, a obični Rusi navirali su u hiljadama ne bi li ih bar načas ugledali; za time je u maju usledio put čamcem po Volgi, do Kostrome, Jaroslavlja, Suzdalja i drugih drevnih gradova stare Moskovske kneževine. Svečanosti održane u Moskvi takođe su mnogim Rusima omogućile da konačno vide tog neuhvatljivog mladog carevića, mada su ljudi izražavali brigu videći da mora da ga nosi jedan kozak. Aleksej se još oporavljao od teške epizode krvarenja koja ga prethodne godine umalo nije usmrtila i izazvala mu je trajno oštećenje noge. Istina o njegovoj hemofiliji i neprestano ugroženom životu još se krila od ruske javnosti.

Malo zatim, Nikolaj je otputovao u Nemačku, na poslednje veliko evropsko vladarsko venčanje koje će se održati pre izbijanja rata – u Berlinu. Jedan monarh iz pogrebne pratnje kralja Edvarda već je u međuvremenu ostao bez svog prestola: kralj Manuel Portugalski svrgnut je vojnim pučem svega pet meseci pre toga.

Većito željan da nadmaši englesku rodbinu, Vilhelm je pozvao čak još više rođaka nego što ih se bilo okupilo u Londonu 1919. Nikolaj je, međutim, na slavlje doputovao sam, okružen jakom stražom, u oklopljenom vozu, a kad je stigao na berlinsku stanicu Anhalter, obezbeđenje je bilo toliko mnogobrojno da je stanica izgledala kao „policijski logor, policajci i detektivi na sve strane“.³⁶ U Berlinskom dvorcu pridružio se Džordžu V i njegovoj supruzi Meri na venčanju kajzerove jedine kćeri Viktorije Lujze s vojvodom

Ernstom Avgustom od Braunšvajga, unukom poslednjeg kralja Hanovera i Nikolajevim bratom od tetke. Okupljene vojne paradne uniforme bile su veličanstvene, parade i druge carske nemačke ceremonije impresivne, dragulji raskošni, jela čudesna. Pa ipak, iako prividno srdačna, atmosfera je bila napeta jer su se intenzivirala englesko-nemačko-ruska suparništva i bila je i dalje prisutna briga zbog uvećavanja nemačke mornarice.

Za vreme te posete Vilhelm je delovao paranoičnije i ljubomornije no ikad i davao je sve od sebe da njegova dva rođaka ni na tren ne ostanu nasamo jedan s drugim. Ali bez obzira na to, Džordž je uspeo da obavi „dug i zadovoljavajući razgovor s dragim Nikijem“ uz čaj u hotelu *Kajzerhof*.³⁷ Ustanovio je da je Nikolaj i sad onaj isti druželjubivi rođak iz njegovih detinjih uspomena, a posmatrači su zapazili da među njima vlada toplo, čak veselo raspoloženje. Da bi potvrdili tu nenarušenu bliskost, fotografisali su se u uniformama svojih počasnih nemačkih pukova – Nikolaj u uniformi Vestfalskih husara, a Džordž u uniformi Rajnskih kirasira – koje su obukli povodom venčanja. Ličili su nestvarno jedan na drugog, još više nego pre. Ta fotografija će postati kulturna i u istoriju će ući kao poslednja gde su se slikali zajedno Niki i Džordži, „Nebeski blizanci“.

Šesnaest meseci kasnije svet je bio u ratu. Nikolaj se kidao nad odlukom da li da mobiliše odrede za odbranu slovenske sabraće Srba jer im je Austrougarska objavila rat. Iako je to učinio uprkos mračnim Vilhelmovim upozorenjima na posledice, car je bio uveren u britansku i francusku podršku. Engleski i ruski monarh su izgradili još čvršći odnos kao saveznici, a Džordž poverava Margo Askvit, premijerovoj supruzi, da je njegov rođak car „najbolji, najispravniji, najčistiji i najodlučniji čovek kog znam“. Njihov rođak Vilhelm

– čiji su snovi o džinovskoj kontinentalnoj alijansi Nemačke, Rusije i Francuske otišli u paramparčad – sada im je neprijatelj.³⁸ Pravoslavna Rusija je u tom trenutku ratni saveznik socijalističke, slobodoumne Francuske, i ta neočekivana unija Nikolaju je neprijatna, uprkos tome što se divi predsedniku Poenkareu. Ali neuporedivo je bolje biti saveznik nego ono drugo. Njegova majka carica-udova, poput mnogih u rodu Romanova, iskazuje svoje ogromno olakšanje: „Ne možete zamisliti kako mi je što posle četrdeset godina prinudnog skrivanja osećanja konačno smem da vam kažem koliko mrzim Nemce!“, reći će jednom članu Državne dume.³⁹ Rane izazvane šlezvig-holštajnskom krizom i potonjim ratom Danske i Pruske 1864. još su bile vrlo duboke. Nikolaj se kleo da je „rešen da bude uz svoje francuske saveznike do samoga kraja“, kako će saopštiti princu Nikoli od Grčke. „Ne možemo sebi priuštiti da izgubimo u ovom ratu, pošto bi trijumf pruskog militarizma značio kraj svoj slobodi i civilizaciji.“⁴⁰

Više neće biti poseta, čak ni najkraćih, rodbini u Evropi koju razdire rat, pošto su vladarske porodice bile prisiljene da stanu ili uz Saveznike (Trojnu antantu Britanije, Francuske i Rusije), ili uz sile Osovine (Trojni savez Nemačke, Austro-ugarske i Italije). Prst sumnje, koliko god iracionalan, sada je bio uprt u svakog ko je na strani Saveznika a ima porodične veze s Nemačkom. Bliski vladarski rođaci u Koburgu i Hesenu ubrzo će biti odsečeni od svojih srodnika u Rusiji i Britaniji. Vojvotkinja od Koburga (Ruskinja i supruga princa Alfreda, sina kraljice Viktorije), veoma pronemački orijentisana, našla se prinuđena da svojim rođacima u Engleskoj i Rusiji šalje poruke preko neutralnih ambasada u Skandinaviji i preko službi švedske princeze, koja je rukovođila svojevrsnom vladarskom poštom za svoj zaraćeni rod.

Tri glavne skandinavske sile – Norveška, Švedska i Danska – nisu bile voljne da se uključe u sukob, pošto su sve one i same istorijski bile odane određenim državama. Kralj Gustav V Švedski prirodno je saosećao s Nemačkom, pošto je Švedska, počev od kraja petnaestog veka, vodila čitav niz ratova s Rusijom. Gustavova supruga Viktorija bila je kći velikog vojvode nemačkog vojvodstva Badena, a Šveđani su se odavno bojali upadâ iz Rusije, koja je i sad kontrolisala susednu Finsku. Gustav 1915. potajno piše Nikolaju i saopštava mu kako će se ponuditi da posreduje ne bi li se izborio za zasebnu pogodbu između Rusije i Nemačke, ali za Nikolaja to ne dolazi u obzir. „Rusija nikada nije bila ovako ujedinjena i ovako odlučna kao što je sad“, reći će Gustavu; ratovaće „sve dok ne bude stigla do trajnog svršetka“. ⁴¹ No čuvajući svoju neutralnost tokom tako dugotrajnog rata, Švedska će biti sve izolovanija surovim racionisanjem i glađu, i doći će dotle da će kralj Gustav zastrepeti za sopstveni presto.

Slično Švedskoj, Danska i Norveška takođe su se odlučile za neutralnost, uprkos porodičnim vezama s glavnim antagonistima. Džordž V i Nikolaj II bili su u bliskom srodstvu s kraljevima Danske i Norveške: kralj Kristijan X bio je bratanac carice-udove Dagmar i kraljice-majke, a bratanac im je bio i kralj Hokon. Geografski, međutim, Danska je oduvek smatrana „delom Nemačke“, piše ambasador Moris Igan; njena prestonica Kopenhagen nalazila se

toliko blizu mestu koje je bilo središte svetske politike – nemačkom dvoru – njegovoj vladarskoj porodici [...] u toliko čvrstom savezu sa svim vladajućim i nevladajućim vladarskim porodicama i Evrope, a njen diplomatski život tako napet i obuhvatan – da je opravdano dobila ime šaptaonice Evrope.⁴²

Kako je bio u tako tesnom odnosu sa Saveznicima preko svojih obudovelih tetaka Aleksandre i Dagmar, kralj Kristijan Danski ponudio se da posreduje u ratu putem poruka koje će slati po bogatom danskom biznismenu i brodovlasniku Hansu Nilsu Andersenu, ličnom prijatelju i danske i britanske kraljevske porodice. Kristijan je 1915. predložio da bude domaćin mirovne konferencije u Kopenhagenu; kao neutralna zemlja, Danska će i ekonomski biti u dobrom položaju da profitira na izgradnji Nemačke i Rusije posle rata. Koliko te godine Danci su bili osnovali jednu kompaniju za trgovinu s Rusijom i u Dansku ambasadu u Petrogradu naimenovali svog komercijalnog atašea Haralda Skou-Keldsena. Prilike za izvoz u Rusiju bile su ogromne, a carica-udova, rođena Dankinja, ključni pokrovitelj danskih poslovnih poduhvata u to vreme.⁴³ Ratnu odanost diktira državna strategija, a ne krvne veze; strategija zasnovana na potrebama za teritorijom, tržištem i sirovinama.

Andersen je, kao i Keldsen, potpomagao danske trgovačke interese za vreme rata i redovno je putovao između Londona, Sankt Peterburga i Berlina. Delovao je kao savršen posrednik; 1915, uz ohrabrenje iz Berlina, već je bio otputovao u Petrograd kako bi pokušao da ubedi cara da pregovorima obezbedi zaseban mir s Nemačkom. To je veoma rasrdilo britansku vladu, koja nije želela ništa manje od opšteg mira između svih strana, i to tek kada Nemačka bude bačena na kolena. Ali možda je baš kralj Hokon Norveški, geografski najudaljeniji od Rusije i najpraktičniji i najdemokratičniji monarh među tom trojicom, bio u najboljem položaju da ponudi Nikolaju ozbiljan savet u trenutku kada Rusija nije satrvana samo poraznim pohodom na Istočnom frontu već i pretnjom građanskih nemira u samoj zemlji. Hokon je zapravo bio danski princ Karl, pozvan da preuzme upražnjeni

norveški presto kada je Akt o uniji, koji je povezivao Dansku sa Švedskom, 1905. prestao da važi. Njegova supruga Mod bila je ona ista mlada engleska princeza koja je davnih osamdesetih zadirkivala Nikolaja zbog naklonosti prema Aleksandri.

Pre nego što će pristati da preuzme vlast, Hokon je insistirao da se održi referendum kako bi njegovo stupanje na presto odobrio narod u celini. Bio je mišljenja da su njegova sabrača monarsi vladala samo voljom norveškog naroda, te tako i on, i zato je, u jednom otvorenom razgovoru koji su povelili malo pre rata, Hokon posavetovao Nikolaja kako će najbolje izbeći revoluciju u Rusiji:

Dajte Poljacima autonomiju. Dozvolite Malorusima [Ukrajincima], Gruzinima i Jermenima da imaju sopstvenu lokalnu vlast i ne dirajte im u nacionalnost. Vratite mir na Kavkaz tako što ćete priznati prava tamošnjem narodu i prestanite s pokušajima da rusijujete Finsku.

„Samo to“, rekao je kralj svom ruskom rođaku, „i neće biti nikakve žudnje za revolucijom.“⁴⁴

Ovaj retki intervju s Hokonom, koji je objavila američka reporterka Meri Bojl O'Rajli, bio je zagubljen čitav jedan vek. Zaboravljen u davno ugašenim novinama – *Fort Vejn sentinelu* – sada je, poput mnogih drugih dragocenih materijala koji dopunjuju kontekst tog perioda, ponovo raspoloživ zahvaljujući digitalizaciji starih izdanja. On u sebi obuhvata najtrezveniji, najpraktičniji savet koji je Nikolaju II ikada dao neki drugi monarh; Hokon je i predobro shvatao šta svi oni moraju da čine kako bi opstali: da pristaju na kompromise, da

sprovode reforme, uvode demokratiju, daju prava i slobode. Da ga je Nikolaj slušao...

Ali Nikolaj nikad nije postupio ni po Hokonovom ni po bilo kom drugom razboritom savetu koji su mu ponudili rođaci u godinama što će prethoditi revoluciji 1917. Umesto toga, tvrdoglavo je odvrtao pogled od onog što je logično i probitačno, i gledao pravo u vetar budalastog sujeverja i vere u sudbinu.

Početakom 1917. vladari Evrope povelili su trku da spase Nikolaja i Aleksandru od njihove sopstvene ludosti. Budući da su dotad podbacili, koliko će iko od njih biti sklon da im pritekne u pomoć kad bude nastupila neizbežna, predskazivana kriza?

Druga glava

„Neka katastrofa vreba u tami“

Sve je započelo jednim koferom. U životu svakog istoričara mora se desiti neko slučajno srećno otkriće, a jedno takvo našlo se preda mnom baš kad sam se dala u istraživanje građe za priču o neuspelom organizovanju azila za Romanove. Znajući da tragam za novom građom, javila mi se jedna prijateljica koja je posvećeni znalac istorijata Romanova. Nedavno je bila pomoćni izvršitelj u zbrinjavanju književnog zaveštanja jednog drugog entuzijaste koji je čitav život posvetio iscrpnom kopiranju vladarske prepiske (vođene na engleskom) čuvane u Rumunskim kraljevskim arhivama. Zbirka je bila obimna, donekle u neredu, morala je hitno da se preseli, a ništa nije bilo katalogizovano... „Želiš li da pogledaš te fascikle?“, upitala je pre nego što će sve biti poslato u neki kraljevski arhiv u Španiji, gde su pristali da ih preuzmu.¹

U takvim situacijama nijedan umno zdrav istoričar neće reći ne. Eto koliko je moja prijateljica odana istoriji, nauci i dragarstvu kad je povadila sve te registratore i fascikle za koje

je smatrala da će mi biti zanimljivi, smestila ih u veoma velik kofer i dotegnila ih kroz čitav London, a onda vozom do moje kuće na zapadnom kraju zemlje.

Brzo listanje nasumično odabranog registratora, i već su me zapanjili osuđujući komentari na račun carice Aleksandre: „Moje je najdublje ubeđenje da ona pati od blage ali moralno ozbiljne vrste ludila“, piše Aleksandrina ujna, vojvotkinja od Koburga, svojoj kćeri, princezi Mariji od Rumunije, u februaru 1913; godinu dana potom, još je nemilostivija: „Po mom mišljenju, Aliks je potpuno luda, sve što radi diktira joj taj lažni prorok [Raspućin].“⁴² Količina jeda koji vladarski rođaci uperuju na bolesnu caricu deluje preterano. Da li su stvarno svi baš toliko mrzeli Aleksandru?, zapitala sam se. Da li je to razlog što su toliki među njima gajili tako ambivalentna osećanja kada se 1917. srušio čitav Nikolajev i Aleksandrin svet?

Uskoro ću otkriti da je mržnja prema Aleksandri bila neuporedivo raširenija i da će uticati na stavove o pružanju azila Romanovima, na najdublje i krajnje uznemirujuće načine.

Kada su Nikolaj i Aleksandra 1896. poslednji put bili u gostima kod kraljice Viktorije, u Balmoralu, porodično viđenje razdragane mlade Aleksandre bilo je drastično promenjeno. Sada je, kao carica Rusije, puna neskrivene svesti o svojoj superiornosti nad sitnijim evropskim rođacima, delovala mnogo veličanstvenije i opsednuto sopstvenim prvenstvom. Za razliku od drugih vladarskih srodnika, uključujući i njenu svekrvu Dagmar, koja je verovala da aristokratija za to mora da se potruđi, Aleksandra je smatrala prostačkim svako preterano nastojanje da se osvoji podrška ili naklonost naroda. Na carskom ruskom dvoru vladala su umnogome ista osećanja prema njoj. Ruska aristokratija je razvila antipatiju

prema Aleksandri takoreći onog dana kad se udala za Nikolaja, u novembru 1894. Nije imala nimalo one otmenosti, društvene spretnosti i stila za odevanje koje je posedovala njena „izvanredna svekrva Dagmar Danska, i dalje lepa i pitoreskna“, kako zapaža ambasador Moris Igan. Što je još važnije, carica-udova bila je istinski „carska“ po svom držanju i shvatala je važnost dvorske pompe i tradicije, dok je njena snaha odbijala da se priklanja bilo čemu od toga.³ Aleksandra je gajila patološku averziju tačno prema onim ritualima dvorskog života u kojima je Dagmar uživala. Oni su ometali njen porodični život s Nikolajem i predugo su se razvlačili. Carska svita, po njenom mišljenju, bila je bespo- trebno velika. Od samog početka, zvanični javni život u Rusiji za nju je predstavljao mučenje i dovijala se da iznađe svaki mogući način da ga izbegne.⁴

U Aleksandrinim čestim odsustvima sa društvene scene Sankt Peterburga, dominantna ličnost – odmah iza druželj- bive i elegantne carice-udove – bila je Nikolajeva strina Mari- ja Pavlovna starija, velika kneginja, Vladimirova supruga. Upravo su njene društvene izjave određivale hoće li neko biti omiljen ili neomiljen. Ta nova ozbiljna i trezvena carica bila je od prvog trena definitivno neomiljena; njenim prekovolj- nim pojavljivanjima na ruskom dvoru svi su se rugali. Nije bila dorasla profinjenom i razmetljivom *beau monde* koji se sastajao na zvaničnim događajima u Vladimirovom dvorcu u Sankt Peterburgu. Aleksandrine, kako su oni to smatrali, društvene nesposobnosti, koje niko od njenih rođaka Roma- nova nikada nije ni pokušao da shvati niti da opravda, davale su sve veću moć njenim najglasnijim kritičarima u porodici. Kako je igrala glavnu ulogu i u ubeđivanju Aleksandre da se uda za Nikolaja, Marija Pavlovna starija očekivala je položaj bliske caričine savetnice kad Aleksandra to bude postala. Ali

to se nije dogodilo, te velika kneginja nikad nije oprostila Aleksandri kad je postalo očigledno da njeni saveti i društvo nisu dobrodošli. Zauvek potom „svojoj zlovolji davala je punu odušku kroz jetke komentare na sve što žena njenog deveričića uradi ili ne uradi“, priseća se grof Mosolov. „Dvor – njen dvor – ugledao se na dati primer. Najškodljivije priče o carici ponikle su upravo iz najneposrednije svite Marije Pavlovne.“⁵

S godinama će te škodljive priče prikupljati snagu i otrov, naročito kad Aleksandra 1907. bude prigrlila duhovno vođstvo gurua i iscelitelja Raspućina. Oduvek je među pojedinim pripadnicama porodice vladao osećaj da je živčana i nepoverljiva Aleksandra emocionalno osujećena i teška osoba, a njeno ponašanje kao da je to i potvrđivalo. Vatre porodičnog neprijateljstva raspirivala je Aleksandrina sestra od ujaka i bivša snaha Viktorija Melita, sada preudata za velikog kneza Kirila, a lonac je živo mešala – kada god dođe u Sankt Peterburg – majka velike kneginje Viktorije Melite, Marija, vojvotkinja od Koburga. Pisma koja su razmenjivale, puna ogovaranja, svedoče do koje je mere Aleksandra opanjkavana u sanktpeterburškim društvenim krugovima.

U ratnim godinama uzima maha jedna sve jača i otvoreni-ja kivnja na caricu. U septembru 1915, nakon što je ruska vojska pretrpela niz teških neuspeha na Istočnom frontu, Nikolaj II je odlučio da smeni glavnokomandujućeg, svog strica velikog kneza Nikolaja Nikolajjeviča, te da lično preuzme zapovedništvo nad ruskom vojskom. To je uradio u iskrenoj veri da će tako ubediti saveznike u svoju apsolutnu rešenost da se bori do poslednjeg daha i učutkati uporne glasinje da Rusija gleda da pre drugih izađe iz rata. Iako njegovo